

ՄԻ ՕՐ

(Վ ե ր ջ)

XIII

Աղջկայ դուրս գնալուց յետոյ, նստեցի զրասեղանիս մօտ, գրիչը ձեռքս առայ և աշխատեցի կեանքի շէմքին ունեցած տպաւորութիւններս արձանագրել բանաստեղծական տողերով: Բայց նախ քան այդ՝ հայեացքս դարձրի սենեակիս պատից կախած նշանաւոր հասարակական գործիչների պատկերների վրայ և բացականչեցի տխրութեամբ. «Ա՛խ, նախանձում եմ ձեզ, կամքի ոյժի տէր, կորովի բնաւորութեամբ օժտուած մարդիկ, դժւք, որ ամեն մի վրտանգի առաջ վհատել, վաստակաբեկուել և խուսափել չ'կարողացաք ձեր կեանքի պատմութեամբ, ձեր գործերի հմայքներով ինձ կրթել, ճանապարհի բերել և կամք ստեղծել, բնաւորութիւն կադմակերպել իմ մէջ: Նախանձում եմ ձեզ, իդէալի համար մարտնչող, յաղթանակի յոյզով վառուած, ասպարէզ նետող, քաջամարտիկ հերոսներ: Նախանձում եմ ձեզ, մաքրասիրտ մարդիկ, որ մինչև վերջը ֆիացիք անհաղորդակից կեանքի ապականող ցեխին և եղաք հոգով մաքուր: Նախանձում եմ ձեզ, ներքուստ այրւում, տոչորւում և ապիկարութեանս գիտակցութեամբ աւաղում»:

Մի քանի րոպէից յետոյ ուշքս ժողովելով և հայեացքս գրեթէ ուժով անշատելով գործիչների նկարներից սթափուեցի:

Ես գրական տաղանդի տէր էի համարում ինձ մինչև այս վերջին օրը: Ուսանողական տարիներում գիտութեան մէջ եռանդագին պարապելով մոռացել էի գրականական գրիչս, որ գործ էի ածում դպրոցական վերջին տարիներում: Հայրենի քաղաքումս ես հոչակուել էի իբրև տաղանդաւոր և ապագայ ունեցող բանաստեղծ: Ուսանաւորներս ձեռքից ձեռք էին անցնում, սիրահար օրիորդներն ու տղաները բերան էին սերտում, եղանակ էին յօրինում և երգում: Իմ վարք ու բարքս շատերին էր առիթ տուել ինձանում մի մեծ բանաստեղծական ձիրք տեսնելու: Կան մարդիկ, որոնք այն կարծիքի են, որ բարոյական, բառի բուն նշանակութեամբ մաքուր և անարատ մարդիկ չեն կարող բանաստեղծ լինել, գեղա-

ըրեւստական ասպարիզում յաջողութիւն գտնել: Այդպիսիների աչքում ես մի խոշոր տաղանդ էի կամ պէտք է լինէի:

Եւ ահա այդ «խոշոր տաղանդ» կեանքի շէմքին, ուսանողական շրջանի աւարտին, վերջին միակ օրը փորձել տանել էր ուզում, թէ ի՞նչ է ինքը իբրեւ գրագէտ,—տաղանդ ունի, թէ՞ զուրկ է նրանից: Կասկած չունէի բանաստեղծ լինելու մասին:

Մի թերթ թուղթ քաշեցի առաջս և սկսեցի մտածել գրելու նիւթի մասին: Ինձ համար պարզուեց ոտանաւորի սիւժէն: Պիտի ներկայացնէի մէկին, որ կանգնած է կեանքի շէմքին տխուր մըտախոհութիւնների մէջ և համակուած մռայլ տրամադրութեամբ: Նա գիտէ իւր թուլութիւնը և համոզուած է, որ կեանքը իրան պիտի ջախջախէ իւր անողոք օրէնքներով, ճգմելով ամբողջ էութիւնը կենսական սեղմիչ մեքենաների, անագորոյն պայմանների մէջ:

Մի ամբողջ ժամ գլուխս դրած գրասեղանին, մտտերս խրած մազերիս մէջ, մտածում էի: Դարձուածքներ ու բառեր մէկ մէկու ետեւից անցնում էին իմ թոյլ յիշողութեան միջով: Սկսեցի գրել: Գրում էի, քիչ յետոյ ջնջում, գրում էի, գրածս սրբագրում և ապա կրկին ջնջոտում չ'հաւանելով գրածիս: Եւ այսպէս շարունակ մի քանի ժամ: Մի ներքին դող սոսկ համակել էր իմ մարմինը: Ձերքերս դողում էին: Գրիչը մի քանի անգամ ձեռքիցս ընկաւ, պատճառելով ինձ անհուն զայրոյթ: Ի՞նչ եղանակով էի գրում: Գրիչս ձեռիս ելնում էի, սննեակիս մէջ արագ մի քանի անգամ անցուդարձ էի անում, իսկոյն նոր գիւտ արած մարդու պէս վազելով գալիս էի գրասեղանի առաջ դրած աթոռի վրայ նստում և սկըսում մի քանի տող գրել: Քիչ յետոյ վեր էի կենում վերստին առաջուայ գործողութիւնը սկսում, կրկին նստում և առաջուայ տողերը ոչնչացնելով նորերն էի գրում: Եւ այսպէս շարունակելով բազմաթիւ սպիտակ թերթեր սևացրի ու ոչնչացրի: Բանաստեղծօրէն չ'կարողացայ ոչինչ արտադրել, լոկ մաքեր, դատողութիւններ էի արտայայտում, բայց նրանց մէջ ստեղծած բան չէի գտնում: Սաստիկ դժգոհ էի: Հոգիս տակնուվրայ՝ ամբողջ մարմնով սարսուռում էի, ասես թէ մի զարհուրելի յանցանք էի գործել: Վերջապէս այս անելանելի դրութեան վերջ տալու համար մի նոր թերթ առաջս քաշեցի, մտադրուեցի ինչ էլ որ լինի չ'փոխել այդ թերթը և գրածս չ'ջնջել—թող ի՞նչ կուզէ դուրս գայ գրչիս տակից: Ինչ որ իմացած—չիմացած բան ունէի այդ խեղճ թերթի վրայ կուտակեցի: Վերջացնելուց յետոյ մի կծու, դառնալիք քրքիչ դուրս թռաւ կոկորդիցս, գրիչս փշրեցի և հեկեկալով երեսնիվայր ամբողջ մարմնովս փռուեցի մերկ յատակին:

Ես մինչև այդ օրը փայփայում էի մի միտք. եթէ գործի մարդ էլ չլինէի, գրադէտ կարող էի լինել, գրչի մարդ անպատճառ կը լինեմ և այդպիսով կարող կը լինեմ օգտակար լինել հասարակութեան: Եւ այս վերջին մի օրում ոսկի յոյսս չքացաւ՝ իմ սրտում բարձրացնելով վշտի, տանջանքի և ոչնչութեան խորտակիչ գիտակցութեան փոթորիկը:

Ես զգայուն հոգի ունէի. ամեն մի չնչին դէպք, ամեն մի քիչ թէ շատ աչքի ընկնող երևոյթ իմ մէջ յոյզեր էր ծնեցնում: Երաժշտութիւնն ինձ գերազանցօրէն ազդում էր: Ես շատ անգամ արտասուում էի մի գեղեցիկ երգ լսելիս կամ մի յուզիչ թատրոնական տեսարան դիտելիս: Բնութիւնը անչափ գրաւում էր ինձ. սքանչանում էի նրա զմայլեցուցիչ երևոյթներով, սիրում էի մեծանակութեան մէջ բնութեան հմայքները վայելել: Այս բոլորն իմ գիտակցութեան մէջ հաստատել էին գրադէտ-բանաստեղծ լինելու յոյսը: Իսկ այսօր համոզում էի, որ զգացուելը, շատ զգացումներ և մտքեր ունենալը, գեղեցիկ սիւսէներ յօրինելը դեռ բաւական չէ, պէտք է իմանալ արտայայտել, պէտք է բնութիւնից օժտուած լինել տաղանդով, աստուածային կայծ ունենալ հոգում մէջ, մի խօսքով—ծնուել:

Յատակից բարձրանալով՝ այդ երեկոյի բոլոր խոհերիս և մըտորումներիս էութիւնը ձևակերպեցի այս խօսքերով. միտքը բըռնաբարելով բան չի դուրս գալ: Ես տաղանդից զուրկ եմ և իբրեւ գրադէտ—ոչինչ:

XIV

Ուսանողների մի ստուար խումբ դեռ նոր դուրս եկան իմ, նորաւարտիս՝ սենեակից, թողնելով ուսանողական կացարանս անկարգ վիճակի մէջ. այս ու այն կողմ թափթփւած աթոռներ, բազկաթոռներ, լուսամուտների առաջ դրուած գրասեղանիս վրայ բազմաթիւ խառնխրուած գրքեր, օրաթերթերի համարներ, այլ և այլ հանդէսներ:

Մնացի մենակ: Գրասեղանիս մի անկիւնում ընկած էր մի քառածալ հաստ թուղթ: Դա իմ այդ օր ստացած աւարտման վկայագիրն էր, որի համար էլ եկել էին ընկերներս և շնորհաւորել՝ իմ «կեանքի մարդ» դառնալու: Տխուր էի: Թէև ընկերներս հարկադրել էին ուրախ լինելու, բայց սրտանց թախծոտ էի, մոայլ ու անմխիթար: Մի զօրեղ վիշտ ճնշել էր հոգիս: Վաղը պէտք է ճանապարհ ընկնէի հայրենիք: Այդ մասին նախապէս հեռագրել էի հօրս: Յապաղել չէի կարող: Ես գոհ չէի, որ հետզհետէ մօտենում

է հայրենիք ճանապարհուելու ժամը, Հաղիւ մէկ օր էր մնում Ան-
վերջ կերպով սիրտս կրծում էր մի ծանր հարց. ի՞նչ եմ տանում
հայրենիք: Եւ պարզ կարողանում էի տալ այս հարցի պատաս-
խանք, սկսելով իմ ուսանողական վերջին երկայնածիգ խորհրդա-
ծութիւններս, թէև այդ խոստովանութիւնը լցնում էր հոգիս դառ-
նութեան լեղիով:

Ի՞նչ եմ տանում հայրենիք,—հարցնում էի կրկին,—արդեօք
մեծ գիտութիւն, ուսմամբ, գործելու անսպառ եռմանդ: Ո՛չ: Ես
դատարկ եկել եմ և դատարկ էլ գնում եմ: Թող այս խօսքերն այ-
րեն իմ հոգին. բայց սրանց մէջ ճշմարտութիւնն է խօսում: Ան-
ժամանակ հոգիս փշտցնելով, յիշողութիւնս էլ մի զօրեղ հարուած
ստացաւ, որից յետոյ ինձ համար դժբախտութեան նոր դուռ բա-
ցուեց: Տարեկան անթիւ գրքեր և յօդուածներ եմ կարդում, բայց
նրանցից յիշողութեանս մէջ գրեթէ ոչինչ չի մնում: Այսօր կար-
դացածս վաղը մոռանում եմ: Միգիֆեան աշխատանք: Ինձ տան-
ջում եմ որևէ բան յիշողութեանս մէջ պահելու համար: Ես ոչինչ
չ'գիտեմ: Ամփոփ գիտութիւն չեմ կարողացել ստանալ, այլ միայն
հատուկաոր տեղեկութիւններ, վայրի վերոյ ծանօթութիւններ, այն
էլ մի քանի ժամանակից յետոյ մոռանալու համար: Այս բոլորից
յետոյ՝ ի՞նչ եմ տանում հայրենիք: Թերևս գործելու ընդունակու-
թիւն, տոկոսութիւն, ոգի: Ո՛չ և ո՛չ: Իմ եռուն ցանկութիւնս—
մշակել կամքի ոյժ—զժւր անցաւ: Ձի կարելի տգեղին գեղեցկա-
ցնել, սատանային հրեշտակ շինել, ոչնչից բան ստեղծել: Ես ժա-
ռանգել էի կամազուրկութիւն: Եւ մինչև այսօր այդ զաւրհուրելի
աւանդը պահում եմ, տանջուելով այն գիտակցութեան մէջ, որ ես
կեանքում չեմ կարող ինքնուրոյն լինել, գործել, իդէալներ պաշտ-
պանել, որևէ սկզբունքի հովանաւորութեան դրօշակ առնել ձեռքս:
Ահա անցան իմ ուսանողական տարիներս, արդեօք կարող եմ իմ
այսպիսի հարցի պատասխան տալ՝ ի՞նչ գոյնի է իմ կաշին: Գեանքն
իմ առաջ կանգնած այժմ այս հարցն է ինձ ուղղում: Ի՞նչ եմ կա-
րող պատասխանել նրան: Գրեթէ ոչինչ կամ մի անորոշ պատաս-
խան, ինչպես որ անորոշ է իմ հոգին իւր հակասական վիճակնե-
րով: Ես չունիմ ո՛չ մի պաշտամունք: Իդէալի, համոզմունքի պաշտա-
մունքը պակասում է իմ մէջ: Ես անգոյն մի էակ եմ, աշնանային
մի տերև, որ ենթարկուած պիտի մնայ հողմի քմահաճոյքներին:
Ես զուրկ եմ բնաւորութիւնից. մինչև այժմ չեմ մշակել ինձ հա-
մար որոշ ուղղութիւն, որոշ դաւանանք: Ես ոչինչ եմ իբրև գոր-
ծի մարդ: Ինձ պակասում են գործունէութեան շարժիչ ոյժեր: Ես
նման եմ այն նաւաստիին, որ ծով է դուրս գալիս անթիակ նա-
ւակով: Ընկերութեան, հասարակութեան մէջ՝ ի՞նչ դեր կարող եմ

կատարել, հասարակական ի՞նչ բեռ կարող եմ իմ թոյլ ուսերին կրել: Յիշում եմ, երբեմն ինձ ընդգրկում էր փառքի եռուն տենչը. նրան բաւականութիւն, յագեցում տալու համար միջոցներ էի առնում: Այդպիսի ըրպէնքերին համոզուեցի, որ ես կուտուրական կռուի համար անպատրաստ մէկն եմ: Թրեւս ես կարողանամ կռուել ուրիշ մարտնչողների շարքերում, որով իմ անհատական ապրկարութիւնս աննկատելի կ'մնայ, բայց ես մենակ, իմ սեփական ոյժերով մաքառելու համար, կեանքին ընթացք տալու և շրջաններ ու մարդկանց համակրանքներ գրաւելու համար անգոր եմ, տկար և ապրկար: Ես թշուառ մէկն եմ: Կարօտ եմ առաջնորդուելու, հովանաւորուելու: Ես պէտք է առաջնորդեմ և հովանաւորեմ մարդկանց, որքան էլ նրանք տգէտ, խեղճ ու արգահատելի լինեն: Գործելու համար պէտք է ունենալ եռանդ, ոգևորութիւն, սէր և հաւատ դէպի յաջողութիւնը,—սրանք իմ մէջ մարել են այն օրից, երբ ես գիտակցել սկսեցի իմ ոչնչութիւնը: Իմ մէջ բացակայում է որոշ հաստատուն և ձևաւորուած աշխարհայեացքի, սկզբունքների գոյութիւնը: Իսկ այսպիսի մի աննախանձելի վիճակը պէտք է առաջնորդի ինձ դէպի գործի և խօսքի հակասութիւն, դէպի անհասկանալի մի դրութիւն: Իմ խիստ փոփոխական բնաւորութեամբ պէտք է յարմարուիմ պայմաններին, հանգամանքներին և պէտք է ճամբայ բռնեմ այն հոսանքով, որտեղից հողմն է փչում, իսկ սկզբունքներս, ուղղութիւնս զգեստի նման պիտի փոխեմ: Ինձ թւում էր, թէ գրականութեան մէջ իմ կարծեցեալ քանքարի շնորհիւ տեղ կ'բռնեմ, կը կարողանամ շահաւէտ լինել ընդհանրութեան. բայց դառն փորձը այդ յոյսն ևս ջուրը նետեց:

Այսպէս խորհրդածելով շրջում էի սենեակում: Երբեմնապէս կանգ առնելով շփում էի ճակատս, յետ մղելով նրա վրայ թափուած երկայնաձիգ մազերը: Վարեան մտել էր սենեակս և հաւաքում էր իրեղէններս ճամպրուկի մէջ: Նրան այս կամ այն պատուէրը տալուց յետոյ՝ թաղում էի խորհրդածութիւններս մէջ, համակուելով վշտի ճնշիչ ծանրութեամբ:

Գնում եմ հայրենիք,—տխուր շեշտով ասում էի մտովի,—վճռուած բան է: Հայրենիք: Ի՞նչ կայ այնտեղ: Ամենից առաջ իմ դիմաց կանգնած է մի ընտանիք, որին անկեալ դրութիւնից հանելը սրբազան պարտքս էի համարում: Նրա դէմ կռուելու համար ես փախայ և եկայ այստեղ: Նոր-նոր զէնքերով և հզօրութեան գիտակցութեամբ օժտուելու էի ձգտում հայրական տան դէմ մղած կռուի մէջ յաղթանակը տանելու համար: Ես մտադրուել էի այդ տունը հանել կրքոտ բռնակալի իշխանութեան տակից, խեղճ մօրս փրկել նրա ճիրաններից, թողնելով ազատ շնչել, քոյրերիս ազա-

տել նրա ծանր լծից, որի պատճառով միայն նրանք այն սրիկայ ուսուցչից խաբուեցան և իրանց կուսական անմեղութիւնը զոհ բերին։ Եւ միթէ քոյրերս էին մեղաւոր։ Ո՛չ, հազար անգամ ոչ։ Նրանց փակիլ են տանը։ Ժնշում են։ Թոյլ չեն տալիս դրսի աշխարհի հետ շփուել, մտքեր փոխանակել, բան հասկանալ, զարգանալ։ Աղջիկ է, ուրեմն իրաւունք չունի տղաների պէս ազատ լինելու։ Եւ ահա գալիս է մի գեղեցիկ օր, աշխարհից անտեղեակ այդ խիղճ գառնուկները զոհ են բերում իրանց ամենաթանկագին բանը աշխարհում—պատիւը։ Այն ինչ այդպէս չեն վարում կրտսեր եղբորս հետ։ Նա ազատ է, ինքնագլուխ։ Կարող է անել՝ ինչ ուզում է, ինչ թելադրում է երիտասարդական քմահաճոյքը։ Եւ այդ բոլորն անելով՝ նա անհամեմատ լաւ վիճակ ունի այդ բռնութեան մէջ։ Իրաւունք ունի, որովհետեւ տղամարդ է։ «Տղամարդ»։ Այս միակ բառը մի ամբողջ հսկայական իմաստ ունի իւր մէջ։ Նա մենաշնորհ է տալիս այդ անունը կրող անհատին։ Նրա առաջ բաց է անում ազատութեան և անկախութեան լայն դռները։ «Կի՛ն։ Այդ բառը հոմանիշ է ստրկութեան, անասնական վիճակի և հպատակութեան։ Ես պիտի կուռեմ հայրենիքում, հայրական յարկիս տակ տիրող այս անճոռնութիւնների դէմ։ Ես պէտք է գործ ունենամ մի բնական չէ, հետ, որ ունի կամքի զօրեղ ոյժ և արիւթիւն։ Նա հէնց առաջին ճակատում ինձ փշուր-փշուր կանէ։ Ինձ նման մի ոչնչութիւն ի՞նչպէս կարող է նրա պէս մի հսկայի դէմ դուրս գալ իբրեւ մաքառող և թոյլերի իրաւունքներ պաշտպանող։ Կարիքի է միթէ պարսպապիկով զինուած պայքար մտնել հրացանաւորի հետ։ Գեանքի ասպարէզ պէտք է իջնեն նրանք, որոնք զինուած են և պատրաստ, առողջ են և հաստատակամ, հակառակ դէպքում կեանքի հասարակական և հոգեկան բարեշրջման ժամանակ բոլոր ստրկամիտ, թոյլ և հոգեպէս անկարողները նոյնքան անխուսափելի կերպով կ'ընկնեն, որքան անխուսափելի կերպով թափում են ծառից բոլորովին դեղնած և թառամած տերեւները։ Ես չեմ կարող դուրս գալ կեանքի մեծ կռուի դաշտը, ճակատամարտի բեմը։ Երբէք չեմ սիրել խոր ձորերը, մթին անդունդները, սոսկալի բարձունքները, ահեղագոյ փոթորիկները և որոտնդոտ քամու սարսափելի զաւարումները, այլ առաւելապէս համակուել եմ բնութեան մեղմ, քնքոյշ, հանդարտ ու շոյիչ տեսարաններով։ Եւ այժմ կարօտ է սիրտս արդարութեան և յաղթանակի, բայց ափսոս, որ պակասում են նրանում ոյժի, կամքի և անսայթաք հետևողականութեան գործօնները։ Միայն, գիտակցութիւնս ասում է, որ անպայման կ'ոչնչանամ այդ յամառ կռուի մէջ, կը պարտուեմ։ Ուրեմն էլ ինչու գնամ, գնամ ջարդուելու, խայտառակուելու, խաղճ ու

խայտառակ, նշաւակութեան առարկայ լինելու Ո՛չ, Այդքան զօրութիւն չունիմ։ Ես մեծ մարդ կը լինէի, եթէ թոյլ ոյժերովս կարողանայի կռուել և զէնքը ձեռքիս, առանց անձատուր լինելու մեռնել, Բոլոր մեծ մարդիկ մեծ ոյժեր չեն ունեցել։ Մեծ զօրութիւն ունենալը դեռ մեծութեան նշան չէ։ Ունիս պատրաստակամութիւն, պատրաստ ես փառքի փոխարէն մահուան դիմաւորելու։ Այն ժամանակ, ի հարկէ, մեծ մարդ ես։ Ես փոքր մարդ եմ, մի տափակութիւն։ Եւ ոյժ չունեմ զոհուելու այն նպատակի համար, որ սկզբից և եթ ճանաչել եմ իբրև իմ ամենագլխաւոր իդէալական խնդիրը և երբէք չ'կարողացայ այդ իդէալի պէտքական գործիքը դառնալ։ Ես այն օրը մեռայ, երբ հաւատս դէպի իմ ոյժերը կորաւ։ զգացի, որ ոտքերիս տակ գտնուած կռուանը տատանուեց և շուրջս տեսայ լոկ անկեանք ու անհրապոյր անպատ։ Անյայտացաւ ամեն ինչ ինձ համար եւ իդձ, եւ իդէալ։ Մընաց միայն մի հրէշաւոր բան—ապիկարութիւնս, որ ցցուելով իմ կեանքի սպանդանոցի դիմաց աղաղակում է. «դու ինձ սպանեցիր, հայրական տուն»։

Ես շատ ուրախ կ'լինէի, եթէ հայրենիքում դիմացականգնած լինէր միայն օգնութիւն աղերսող իմ հայրական տունը. բայց ես ուրիշ արգելքներ, տաւօրինակ խոչնդոտներ եմ յարուցել ճանքիս վրայ, իմ անխոհեմութեան և անհեռատեսութեան պատճառով։ Պարտականութեան և սիրոյ կապերով շղթայել եմ ինձ երկու անձերի հետ—գիւղատնտեսի և դայեակի, Արմայիսի և Լուսիկի հետ։ Դրանցից առաջինը մեծ սպասելիքներ ունի ինձանից։ Նամակներիս մէջ գեղեցիկ ծրագիրներ էի տալիս, գործունէութեան հեռապատկերներ ընդգծում։ Ռուբէնեանը շատ ուրախ էր, որ մեր ուսանողութեան մէջ տեսնում է ինձ նման բարձր գաղափարներով ոգևորուած, գործունէութեան և յառաջադիմութեան նախանձախնդիր մէկը, որ խոստանում էր իւր ամբողջ ոյժերը նուիրել ժողովրդի, հասարակութեան շահերին և նրա լուսաւորութեան վսեմ, պայծառ գործին։ Իսկ այժմ, ես, նամակների հերոսս, կեանքի մէջ իմ ընկերոջ առաջ մի չնչին գաճաճ պիտի ներկայանամ։ Տէր Աստուած, ի՞նչպէս չէի ամաչում նամակներիս մէջ այնպիսի խոստումներ անելուց, Վաղը ի՞նչ երեսով պիտի կանգնեմ նրա առաջ։ Գեանք եմ դուրս գալիս յուսահատուած, հաւատս կորցրած դէպի ոյժերս, կասկածաւոր դէպի նպատակներս։ Ի՞նչ կարելի է սպասել այսպիսի մի անհատից, որ միայն վարժ է խօսելու և ճամբարտակելու մէջ, իսկ գործունէութեան, կեանքի և աշխարհի առաջ անպէտք ու անյամար։ Գործ,—քնաւ և երբէք։

Իսկ ի՞նչպէս պիտի վարուեմ այն խեղճ աղջկայ հետ, որին

նոյնպէս անպատկառօրէն խաբել եմ սիրոյ, հաւատարմութեան և անձնուրացութեան երդումներով: Ի՞նչ պիտի ասեմ նրան: Արդեօք պիտի շարունակեմ կեղծել, թէ ի՞նչպէս: Նա ինձանից իրաւունք ունի պահանջել թարմութիւն, երիտասարդական աշխոյժ, գործելու եռանդ, սիրող սիրտ: Իսկ ես ի՞նչ պիտի տամ նրան, եթէ մինչև անգամ կարողանամ սիրել,—վաղաժամ ձերացած հոգի, թուլութիւն, սիրոյ համար փակ մի սիրտ: Վերջը: Վերջն այն կը լինի, որ կ'սկսուի մի կատակերգութիւն, որի մէջ ստիպուած պիտի լինեմ գլխաւոր և պատասխանատու դերը խաղալ: Գոնէ այն միջավայրը, ուր քարշ պիտի տամ իմ աւելորդ գոյութիւնը, լինէր աւելի մաքուր, բարձր և վսեմացնող, գոնէ թոյլ անպատրաստ և կեղտոտ բնաւորութիւնները իւր բովի մէջ դարձնէր ուժեղ ու մաքուր: Ես այնտեղ աւելի կըսուողուեմ ճահճի մէջ մինչև կոկորդիսայն, ես հաւատացած եմ, չէ՞ որ իմ բնաւորութեան վատ սաղմերը ստացել եմ հէնց այդ նոյն միջավայրից: Եթէ մեր հասարակութեան կեանքը լինէր մի այնպիսի զտիչ, մաքրող քուրա, որ կազմակերպէր իւր մէջ պակասաւոր անհատներին: Է՛հ, մտածել անգամ չարժէ:

Գնում եմ հայրենիք: Ինչո՞ւ: Գուցէ հայրենիք եմ գնում Լուսիկի հետ ամուսնանալու և զաւակներ առաջ բերելու համար: Ծիծաղելի է, ծիծաղելի: Ես պարզ գիտեմ, որ ինձանից անսպասելի է այդպիսի մի բան: Սերժենդ թողնելու Լաւ դիցուք թէ թողեցի: Ի՞նչ կ'լինի վիճակը: Առողջ, Բնաւ և երբեք: Առողջ ծառը միայն կարող է տալ առողջ պտուղներ: Փչացած, վատ ու անպէտք ծառը չի կարելի պատուաստելով լաւացնելու: Արի ու գնա հայրենիք, թէկուզ հէնց դիպլոմը գրպանումդ: Ինչացո՞ւ ես: Ի՞նչ նշաւակելի վիճակ, ի՞նչ ողորմելի դրութիւն: Եթէ ատամս ցաւէր, ես առանց այլևայլութեան, առանց երկար ու բարակ մտածելու կ'հանէի և դէն կ'ձգէի: Այո, համոզուած եմ, որ այդպէս կ'վարուեմ, որովհետեւ դա ինքնին մի դժուարին գործ չէ: Բայց ի՞նչպէս անեմ, երբ ամբողջ հոգիս է փչացած, երբ ոտքից—գլուխ կեղտի, ապականութեան և գարշութեան մէջ եմ թաղուած: Մի հեշտ ու կտրուկ պատասխան կարելի է տալ—պէտք է մեռնել: Մեռնելու: Այո, շատ ցանկալի միջոց, մի միջոց, որ հնարաւորութիւն կ'տայ ազատուելու անթիւ վշտերից, սրտամաշ մտքերից: Բայց... Հեշտ չէ: Դրա համար ոյժ, խիզախութիւն է հարկաւոր: Ես զուրկ եմ դրանցից: Հոգեկան գորութիւն, վճռականութիւն չունիմ, պատրաստ չեմ այդպիսի միջաջ քայլ անելու: Կամազուրկ եմ, թուլամորթ: Ուրեմն ի՞նչ ճանապարհ գտնեմ: Եւ միթէ կարող եմ ճանապարհ գտնել: Ես, որ մի ամենաչնչին գործ անգամ կատարելու համար արհեստականօրէն

լարում, գրգռում եմ ջղերս, կարող եմ այսպիսի մի կտրուկ քայլ անել դէպի վճռականը, հանգստացնելով ինձ ընդմիջու՝ Փանոբ այն միջավայրին և ընտանիքին, որ ինձպէս հերոսներ ծնել գիտէ:

Վերջին խօսքերը կծու և հեզնախառն եղանակով արտասանելուց յետոյ երեսն ի վայր ընկալ անկողնից թափուր մահճակալիս վրայ: Սկսեցի հեղձամղձուկ ձայնով հեկեկալ: Մազերս պոկում և փռում էի յատակին: Վարեան ներս մտնելով և այս ողորմելի տեսարանին ականատես լինելով՝ առժամապէս յանկարծակիի եկածի պէս մնաց ապշած: Ապա մօտ եկաւ. բռնեց ձեռքիցս և խանգարեց իմ կանացիական գործը—մազերիս փետումը: Դիպլոմաւորս ուշքի եկայ, վեր թռայ և նստեցի:

«Վարեան,—կարող ես ինձ սպանել: Ա՛յ, ատրճանակս զգրոցի մէջ է, կամ գուցէ վերցրել և դրել ես ճամպրուկիս մէջ, շուտ բեր և սպանիր ինձ: Ես այլևս զուր եմ ապրում: Կենսասիրութիւնը, որ բաւական զօրեղ էր իմ մէջ և չէր ենթարկում իմ խոհականութեան, ես ուզում եմ այժմ բռնի կերպով խեղդել: Կեանքն այլևս չեմ սիրում, ատում եմ նրան: Աւելորդ է իմ կեանքն աշխարհում: Ես զուր եմ ուրիշների շնչելի օդն ապականում: Բեր և սպանի՛ր, սպասում եմ:

Երիտասարդ աղախինս զգալով թէ բանը ինչու՞ն է, նստեց ինձ մօտ, սկսեց շփել ճակատս, ապա ջուր տուեց խմելու: Մխիթարիչ խօսքեր էր ասում:

—Այս երկրորդ անգամն է ձեզանից ինքնասպանութեան մասին խօսք եմ լսում: Միթէ այդ միտքը դեռ ձեր գլխից չէք հանել: Ասացէք, խնդրեմ, կեանքի շէմքին կարելի՞ է այդպիսի բանի մասին մտածել: Այն ինչ այս վերջին մի օրը դուք գրեթէ ամբողջովին կերպարանափոխուել էք ֆիզիքապէս և հոգեպէս. ձեր դէմքը մեռելատիպ է, միշտ յուզուած էք: Արիացէք, հայրենիքը ձեզ կը փրկի: Գուցէ այստեղի օդը ձեզ վրայ վատ է ազդել: Հայրենիքում կը կազդուրուէք: Հայրենի օդը միշտ առողջարար է իւր զաւակների համար: Հայրենիքիդ կլիման, նրա բնակիչները, նոր կեանքի հայրենաշունչ պայմանները ձեզ նոր ոգի կը տան: Կըտեսնէք, որ ձեր ոյժերը վերադառնում են, դուք զուարթանում էք: Եւ, վերջապէս, ի՞նչ յուսահատուելու բան կայ: Ասում էք, քիչ ոյժեւր ունէք: Շատ լաւ, ընդունենք, որ այդպէս է, բայց դուք միթէ հայրենիքում մենակ պիտի լինիք: Միթէ դուք չունիք օրրատակից բարեկամներ: Միթէ ձեզ համար այնտեղ չեն բարախում սիրող սրտեր: Ասացէք, միթէ զուրկ էք այս բոլորից: Կեանքի շէմքին ինչո՞ւ այդպէս ողբերգական վիճակ էք ստեղծել ձեզ համար: «Վարեան, ես անչափ ուրախ կը լինէի, եթէ մինչև այժմ ապ-

րած կեանքս մի երազ լինէր: Ես կարթնանայի և նոր կեանքով կապրէի: ԶԲ որ արթնանալով՝ երազում մեր զգացածը, մտածածը և գործածը ժխտում ենք իբրև մեզ չը պատկանող. կարծես այդ բոլորը զգացողը կամ գործողը մենք չենք եղել, այլ մի ուրիշը, կամ աւելի լաւ է ասել՝ այդ բոլորը մենք ստիպուած ենք եղել զգալ, մտածել և գործել. մենք կարողութիւն չենք ունեցել խուսափել մեր սեփական հոգու այդ գործողութիւններից: Սակայն ես քիչ առաջ ասածներդ մոռացայ. ի՞նչ էր ասում, հա, յիշեցի. հէ, հէ Վարեան, դու երբեք չես կարողացել ինձ հասկանալ, լիովին ըմբռնել:

— Այդտեղ ես հէ մի տարօրինակութիւն չեմ տեսնում: Ի հարկէ, ես, օտարուհիս, ձեզ դժուարութեամբ կը հասկանամ. գնացէ՛ք հայրենիք և ձեզ հասկացող աղջիկներ շատ կը գտնուին: Նրանց հետ ձեռք ձեռքի տուած, միմեանց հասկանալով դուք կարող էք օգուտ բերել ձեր ժողովրդին, որի ցաւերի մասին ինձ հետ դուք շատ անգամ առիթ էք ունեցել խօսելու:

«Վարեան, ուրեմն գնամ հայրենիք և վիճակս ու բախտս յանձնեմ ճակատագրի՞ն, իմ թոյլ ոյժերով ասպարէզ ելնեմ, սկսեմ գործել, — ասացի խղճալի ձայնով և գրեթէ լալկան եղանակով, ինքս էլ ամաչելով իմ տուած հարցերից:

— Այո, գնա, — շեշտեց Վարեան դրականօրէն, — և երջանկութեանդ բանալին դիր ճակատագրի ձեռքին. նա մարդկանց չափ անգութ չի լինիլ: Միթէ չը գիտէք, որ դաշտերը միազոյն և միատեսակ ծաղիկներով չեն պճնւում, զարդարւում. միթէ չը գիտէք, որ աշխարհում միայն առիւծի որոտացող ձայնը չի հնչւում, կայ նաև ճնճղուկի մեղմ, քնքոյշ և փոքրիկ ծրլվոց... Զարժէ յուսահատուել, ամենքին տեղ կայ կեանքում:

«Լինում են բոպէներ, մանաւանդ այս վերջին օրուայ ընթացքում, ես հեռու եմ վանում յուսահատութիւնը և աշխատում եմ կեանքին պայծառ և անպղտոր հայեացքով նայելու Ես աշխատում եմ ինձ ոգի ներշնչել, ոգևորել: Եւ յանկարծ վայրկենապէս իմ մէջ բորբոքւում է ինչ որ մեծ ու անսահման հզօրութեան մի երջանիկ գիտակցութիւն: Բայց միայն մի բոպէ, այնուհետև միայն մի այնպիսի սառնութիւն է գալիս, մի այնպիսի սոսկալի սառնութիւն, սկսում եմ ատել թէ իմ կեղծ ոգևորութիւնը, թէ դիւրազայնութիւնս և թէ ամբողջ էութիւնս:

* *

Միւս օրը կանուխ առաւօտեան ճանապարհուեցի հայրենիք...